

ÂŞIK GARİP HİKÂYESİNİN YENİ BİR KIRIM KARAY VARYANTİ

A New Crimean Karaim Variant of the Story of Âşık Garip

Fatih ŞAYHAN*

Öz

Hazar kağanlığının devamı niteliğinde olan ve M.S. 8. yüzyılda Anan Ben David kuruculuğunda Museviliğin Karaizm mezhebine geçen Karay Türkleri, günümüzde Polonya, Litvanya ve Kırım merkezli olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Günümüzde nüfuslarının azalmasından dolayı UNESCO tarafından dillerini ve kültürlerini kaybetme tehlikesi altındaki topluluklar listesine alınan Karay Türkleri hakkında çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Söz konusu çalışmaların temelinde ise Karay Türklerinin geçmişten günümüze bellek mekânlarında taşımış olduğu ve yazıya aktardığı “mecuma” adını verdikleri metinler bulunmaktadır. Anlatı geleneğinin şiirsel ve yazınsal türlerini barındıran mecmualar, Karay Türklerinin olanaklar gömüsü niteliğindedir. Köroğlu, Gevheri ve Âşık Ömer’e ait koşma, divan ve seailerin bulunduğu mecmualar içlerinde aynı zamanda türkü, tekerleme, bilmece, masal ve halk hikâyesi gibi Türk anlatı geleneğinin şiirsel ve yazınsal türlerini de barındırmaktadır. Bu bağlamda 657 sayfalık bir İbrani harfli Karay Türkçesi el yazması mecmuanın içerisindeki 492-627. sayfalarda “Âşık Karipniñ Meselesi ve Türküsü” başlığını taşıyan Kırım Karay varyantı tespit edilmiştir. Bu çalışmada, tespit ettiğimiz Âşık Garip Hikâyesinin yeni Kırım Karay varyantı bilim çevresine sunulmuş, söz konusu varyant üzerine bütüncül bir değerlendirme yapılmış ve mecmuanın belirli kısımlarının el yazması İbrani harflerinden Latin harflerine metin aktarımı yapılarak Türkoloji alanına kazandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karay Türkleri, halk hikâyesi, Âşık Garip Hikâyesi, mecmua, varyant.

ABSTRACT

The Karaite Turks, who are regarded as a continuation of the Khazar Khaganate and who adopted the Karaite sect of Judaism in the 8th century CE under the leadership of Anan ben David, currently inhabit various regions of the world, primarily centered in Poland, Lithuania, and Crimea. Owing to the decline in their population, the Karaite Turks have been included by UNESCO among the communities whose languages and cultures are at risk of extinction. Accordingly, the number of scholarly studies

* Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan/Türkiye. E-posta: fatihsayhan@ardahan.edu.tr ORCID: 0000-0002-8592-3490.

devoted to this community remains rather limited. At the core of these studies are the texts known as *mecuma*, which the Karaite Turks have preserved in their sites of cultural memory and transmitted into written form from past to present. These compilations, encompassing both poetic and literary genres of the narrative tradition, constitute a veritable repository of cultural wealth for the Karaite Turks. The *mecumas* contain *koşma*, *divan*, and *semai* poems attributed to figures such as Köroğlu, Gevheri, and Âşık Ömer, while also incorporating various other forms of the Turkish narrative tradition, including folk songs, tongue twisters, riddles, folktales, and folk romances. In this context, a Crimean Karaite variant entitled “Âşık Karipniñ Meselesi ve Türküsü” has been identified on pages 492–627 of a 657–page manuscript *mecuma* written in Hebrew script in Karaite Turkish. This study presents to the scholarly community a newly identified Crimean Karaite variant of the *Âşık Garip* tale, offers a comprehensive evaluation of this variant, and contributes to the field of Turkology by providing a transcription of selected sections of the manuscript from Hebrew script into Latin script.

Keywords: Karay Turks, folk tale, The Tale of Âşık Garip, mecmua, variant.

Giriş

M.S. 6.–9. yüzyıllar arasında yaşamış ve Bizans ve Kıpçaklarla yapılan savaşlarla birlikte devlet gücünü gittikçe kaybetmiş olan Hazarlar, 11. yüzyıla doğru tarih sahnesinden çekilmeye başlamışlardır. Zaman içerisinde ise Hazar unsurları ve Hazar yönetiminde bulunmuş olan boy toplulukları diğer Türk boylarına dağılmışlardır (Golden, 2006: 285–286). Hazar Devletinin yıkılmasıyla birlikte Museviliği benimseyen Türk boyları varlıklarını Kırım’da devam ettirmeye başlamışlar ve kültürel değişkenlik esası dikkate alınarak uzun süreli ilişkiler neticesinde kendi boy isimlerini terk ederek tek bir Türk boyu haline gelmişlerdir. Bu topluluğa ise “Karay” ya da “Karaim” ismi verilmiştir. Karay Türkleri, Türkçe konuşan ve Türk kültürüne bağlı olduklarını her fırsatta dile getiren insanlardır (Kuzgun, 1993: 73). Museviliğin Karaizm mezhebinin benimseyen Karay Türkleri, Tevrat dışında yazılı metinleri kabul etmemiş ve yeni inanç dizgelerini eski Türk inanç düzeyi ile kaynaştırmıştır.

Türk milleti tarih boyunca birbirinden oldukça farklı ve geniş coğrafyalarda yaşamış olmalarına rağmen, en temel tarihsel varlık alanlarından biri olan dil sayesinde ortak bir kültürel bilinç ve süreklilik inşa etmiştir. Dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, kolektif hafızayı taşıyan ve kuşaklar arası aktarımı mümkün kılan bir unsur olması, Türk kültürünün dağınık coğrafyalarda dahi bütünlüğünü koruyabilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda sözlü ve yazılı anlatı geleneği, dilin birleştirici gücünü sanatın estetik imkânlarıyla bir araya getirerek Türk kültürel dokusunun en önemli

taşıyıcılarından biri hâline gelmiştir. Toplamların evreni, doğayı, insanı ve nesnel görüntü düzeylerini yaşamsal anlamda okuma olarak yorumlayabileceğimiz kültür kavramı, dinamik toplumlarda durağan olmaktan ziyade hareketli bir yapıya sahiptir. Söz konusu devingen yapı itibariyle kültürler arası etkileşimde, toplumlara tarihsel varlık alanı kazandıran dil ve dilin kaydedildiği yazı malzemesi farklı formlarıyla bir kültürden başka bir kültüre nüfuz etmiştir. Türk insanı birbirinden çok farklı coğrafyalarda yaşamış olsa da en önemli tarihsel varlık alanı olan dilinin birleştirici ve eriştirici özelliği sayesinde kültürel zenginliğini korumuş ve geleceğe aktarmıştır. Arami / İbrani alfabesi de bir inanç sisteminin etkisiyle Museviliğin Karaizm mezhebini benimseyen Karay Türkleri tarafından kullanılmıştır. Türk insanının, tarihin çok eski zamanlarından beri birçok coğrafyada yaşamayı, tarihsel süreç içerisinde çeşitli yollarla dini, siyasi, ekonomik ve sosyolojik açıdan pek çok milletle temasa geçmesini sağlamıştır. Söz konusu etkileşim beraberinde kültürel hareketliliği getirmiş ve kültürün en önemli unsuru ve taşıyıcısı konumunda olan dilin kaydedildiği yazı malzemesi yani alfabe farklı formlarıyla Türkler arasına girmiştir. Bu bakımdan Türkçe gerek kullanıldığı alan gerekse de yazıldığı alfabe bakımından köklü bir canlılığa sahiptir.

Türk anlatı geleneği, hikâye kurgulama tekniği ve karakter yaratma noktasında geçmişin kurucu değerlerini yenide güncelleyen bir akıcılığa sahiptir. Kültürel anlamda bir yaşam alanından başka bir yaşam alanına geçiş beraberinde bilişsel anlamda bir özümseme sürecini getirir. Nitekim Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonraki süreçte ortaya çıkan halk hikâyeleri de Türk insanının yaşadığı bir kültürel geçiş sürecinin sonunda ortaya çıkmıştır. Boratav, halk hikâyesini destandan sonra ortaya çıkan bir tür olarak kabul etmiş ve yine kültürel anlamda ortaya çıkan anlatı boşluğunu dolduran bir tür olarak görmüştür. Boratav, halk hikâyelerinin destanın taşıdığı birçok vasfı hala taşıdığını ve destancılık geleneğinin destanın aslî karakterini oluşturan sosyal şartların kaybolması ile yerini halk hikâyesine bıraktığını ifade etmektedir (Boratav, 2011: 46). Halk hikâyeleri, oluşum aşamaları itibariyle içlerinde barındırdığı derin anlam dizgeleri bakımından mitik düşüncüyü aktaran metinlerdir. Dolayısıyla söz konusu anlatılar -yaratılıştan günümüze kadar uzanan yaşamsal çizgide- insanoğlunu kültürel anlamda değiştiren unsurların (tarihi, siyasi, coğrafi, dini vb.) etkisiyle kaybolmadan süregelmiştir. Bu bakımdan değişen yaşam koşullarına göre kendisini güncelleyen Türk kolektif ruhu, İslamiyet'in kabulünden sonraki süreçte kahramanlık ve aşk temini -belirgin bir şekilde- bir aradalık düzleminde birleştirmiş ve anlatıya yansıtmıştır. Nitekim trajik boyutun aşıldığı ve aşk temininin

anlatı düzleminde sonuç olgusuna yansıtıldığı en önemli halk hikâyesi Âşık Garip Hikâyesidir.

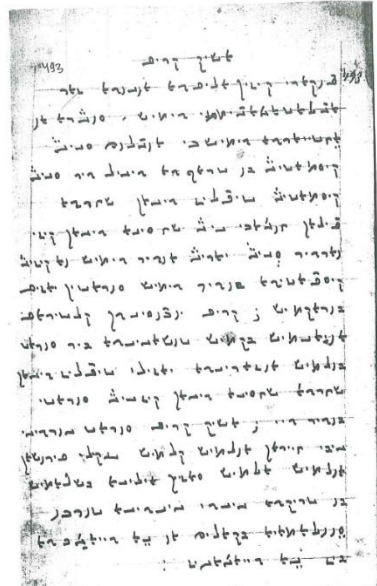
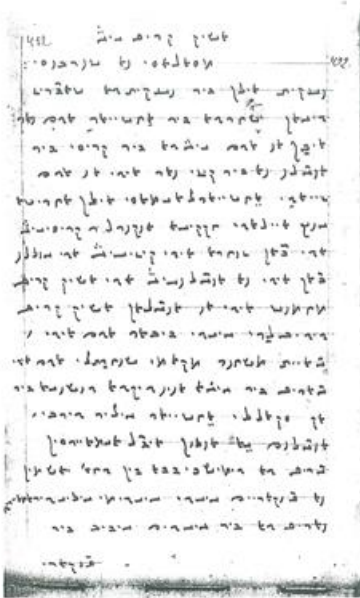
Âşık Garip Hikâyesi, Türk kolektif bilinç düzeyinin hikâye kurgulama ve karakter yaratma noktasında evrenselleşme boyutuna ulaştığı en önemli anlatılardan birisidir. Hikâye, tarihsel bağlam ve yayılım alanı bulduğu coğrafya bakımından Oğuz Türkçesi konuşan Türk boylarının yaşadığı bölgelerden Balkanlar’a doğru geniş bir yayılım alanına sahiptir. Bunda şüphesiz ki bir anlatının yaratıldıktan sonraki süreçte Türk insanının ortak kültürel hafızası olduğu gerçeğinin payı büyüktür. Hikâyenin Azerbaycan, Özbekistan, Türkiye, Ermenistan, Çerkez ve Türkmen varyantları olmak üzere yaklaşık elli varyantı bulunmaktadır. V.V. Radlov, “Obraztsy Narodnoy Literatury Severnyy Tyurskiy Plemen (Nareçiya Krımskago Poluostrova)” başlıklı çalışmasının 241-296. sayfalarında Âşık Garip Hikâyesinin Karay varyantına yer vermiştir (Radlov, 1896: 241-296) fakat söz konusu varyant bizim varyantımızla örtüşmemektedir. Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi (İnceleme-Metin)* (2018) başlıklı çalışmada Âşık Garip Hikâyesinin varyantları hakkında bilgi vermiş ve incelemeye esas aldığı Türkiye sahası varyantları üzerinden karşılaştırmalı bir inceleme yapmıştır.

Karay Türklerinin “mecuma” ismini verdiği mecmualar, onların geçmişin bilgi ve deneyimlerini anlatı merkezli yazıya aktardığı en önemli kaynaklardır. Karay Türkleri bu mecmualar sayesinde kültürel yaşam tarzlarını ve anlatı ürünlerini geçmişten günümüze koruyarak gelecek nesillere aktarmıştır. Altınkaynak’a göre; bu mecmualar içlerinde ailelerin soy kütükleri dâhil olmak üzere atasözleri, tapmacalar, dastan ismi verilen halk şiiri türleri, semailer, koşmalar, fıkralar, masallar, halk hikâyeleri, tarihi olaylar, tabiat olayları, halk ilaçları, halk veterinerliği, büyü ve sihirli sözleri içermektedir. Bir aile reisinin birden çok oğlu var ise her oğlu için ayrı bir mecmua tutulur ve Karay milli kültürü bu şekilde babadan oğula aktarılır. Bu mecmualar II. Dünya Savaşı’ndan önce hemen hemen tüm ailelerde mevcut iken günümüzde sadece kütüphane ve müzelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda incelemeye esas aldığımız matbu basımlı mecmua, Erdoğan Altınkaynak tarafından 2003 yılında Kırım’ın Kezlev şehrinde S. Şapşal tarafından kurulan milli “Karay-Bitikliği” kütüphanesinden (Altınkaynak 2006: 29-58) temin edilmiştir. Âşık Garip Hikâyesinin yeni tespit etmiş olduğumuz Kırım-Karay varyantının da içinde bulunduğu mecmua, on gün önce Erdoğan Altınkaynak tarafından tarafımıza ulaştırılmıştır. 657 sayfalık el yazması İbrani harfli mecmuanın bütün olarak incelenmesi sonucunda mecmuanın 492-627. sayfaları arasında “Âşık Karipniñ Meselesi ve Türküsü” başlığını taşıyan

yeni bir Kırım-Karay varyantı tespit edilmiştir. Mecmua, 21 x 11 ölçülerinde olan orijinal mecmuanın A4 boyutlarındaki fotokopisidir. Mecmua, ortalama 18-22 satırdan oluşmaktadır. Mecmuanın her sayfası numaralandırılmıştır. Mecmua, içindekiler kısmının yazıldığı II-III sayfalarından sonra “Türkü” başlığını taşıyan 1. sayfa numarası ile başlayıp türkü ve serencamların bulunduğu 657. sayfa ile bitmektedir. Mecmuanın içerisinde nadir de olsa eksik sayfaların bulunmaktadır. Özellikle mecmua içerisine yerleştirilen bazı şiirsel kısımlarda eksiklikler göze çarpmaktadır. Yine mecmua içerisinde fotokopi çekiminden kaynaklı okunmayan sesler göze çarpmaktadır. Bu gibi zorlukları edisyon kritik yöntemini de göz önünde bulundurarak metnin kendi içerisinde girmiş olduğu anlam kombinasyonuna göre aşmaya çalıştık.

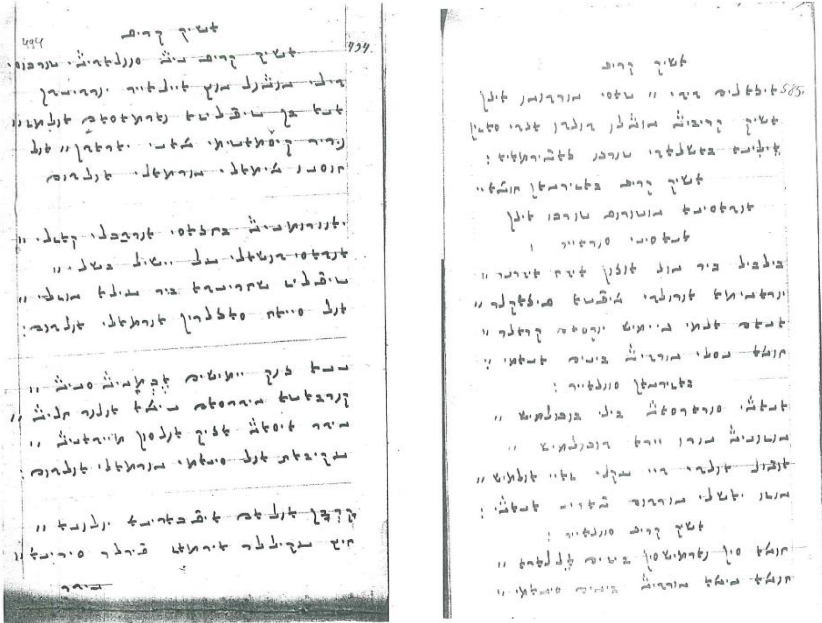
Âşık Garip Hikâyesinin Kırım Karay Varyantının Epizotları

1. Kahramanın Ailesi ve Memleketi, 2. Kahramanın Gurbete Çıkması, 3. Kahramanın Hoca ile Karşılaşması, 4. Kahramanın Sevgili ile Karşılaşması, 5. Kahramanın Yedi Yıl Üç Ay Gurbete Çıkması, 6. Kahramanın Halep Şehrine Ulaşması, 7. Kahramanın Sevgilisinin Başka Birisi ile Evlendirilmek İstenmesi, 8. Kahramanın Durumdan Haberdar Edilmesi, 9. Kahramanın Sevgilisinin Memleketine Dönüşü, 10. Düğün. Âşık Garip Hikâyesinin 492-493-494-585. sayfalarının İbrani harfli el yazması mecmuadan Latin harflerine aktarımı şu şekildedir:

Görsel 1-2. Âşık Garip Hikâyesinin Kırım Karay Varyantı (Yazar Arşivi)

- 492/01 Aşık Garipniñ
492/02 Meselesi ve Türküsi
492/03 Va'kit ilen bir va'kitde Tevriz
492/04 dinen şehirde bir ehtiyar adam var
492/05 iken o adamniñ da bir karısı bir
492/06 oğlu ve bir kızı var idi. O adam
492/07 ziyadi ehtiyarlanması ilen ahrite
492/08 göç eyledi hakkına okudılar. karısınıñ
492/09 adı Han Zöhre idi. Kızınıñ adı Güllü
492/10 Han idi. Ve oglunıñ adı Aşık Garip
492/11 Mahmut idi. O oğlan Aşık Garip
492/12 didikleri gindi bikar adam idi.
492/13 Gayit meşhur makamı şöhretli adam idi.
492/14 Garip bir gice uyudıkda düşüne bir
492/15 ak sakallı ehtiyar gilir dir ki,
492/16 oglum ne üçün ivlenmeyirsin
492/17 Garip de dimiş ki baba bin daha yaşmın
492/18 ve fukarayım gindi gindimi giçindiremeyorım.
492/19 varıp da bir gindim gibik bir
493/01 fukari kızın alıp da onu da zar
493/02 aglatacagımmı dimiş. Sonra o
493/03 ehtiyar da dimiş ki oglum seniñ
493/04 kısmetiñ bu taraf da digildir. seniñ
493/05 kısmetiñ Tifliz digen şehirde
493/06 filan Hocakiniñ Şah Sina digen kızı
493/07 vardır. Seniñ yariñ odır dimiş ve kızını
493/08 kispetide budır dimiş suretin yazıp
493/09 burakmış. Garip yuhusından kaltırıp
493/10 oyanmış bakmış töşeginde bir suret
493/11 bulmuş. Üzerinde yazılı Tifliz digen
493/12 şehirde Şah Sina digen kızınıñ sureti
493/13 budır dey; Aşık Garip suret gördiği
493/14 gibi hayran olmuş kalmış. 'Akılı pirüşan
493/15 olmuş. Almış sazın iline başlamış
493/16 bu tarifde gindi gindine türkü
493/17 sevmeye. Bakalım o ne diyecek de
493/18 biz ne diyeceğiz:

Görsel 3-4. Âşık Garip Hikâyesinin Kırım Karay Varyantı (Yazar Arşivi)

- 494/01 Aşık Garipniñ sevledigi türküsü
 494/02 Dili gönül göç eyleyir yurdundan
 494/03 Ana ben Tiflize varmasam olmaz
 494/04 Virir kısmetimi canı yaradan ol
 494/05 Hüsnü cimali görmeli oldum
 494/06 Yavrumnıñ bahçası ördekli kazlı
 494/07 Odası döşeli 'al yişil başlı
 494/08 Tiflize şehrinde bir 'ıla gözli
 494/09 Ol siyah saçların örmeli oldum
 494/10 Nene çok yimişim ekmegiñ seniñ
 494/11 Kurbete gidersem nice olur halini
 494/12 Gider iseñ açık olsun miydaniñ
 494/13 'akıbet ol Sinamı görmeli oldum
 494/14 Kurban olam ifkarına yoluna
 494/15 Hiç 'akıllar irmez pirlir sırina

- 585/01 içelim didi. Tası gördüğü ilen
 585/02 Aşık Garibin gönlü doldu. Aldı sazın
 585/03 eline başladı türkü çağırmaya:
 585/04 Âşık Garip Bezirgan Hocayı

- 585/05 odasına götürüp türkü ilen
585/06 anasını sorayır;
585/07 Bilbil bir gül üçün idah iderler
585/08 Yüregime uruldu çiftte pıçaklar
585/09 Anam almı giymiş yohsam karalar
585/10 Hoca naslı gördiñ binim anamı
585/11 Bezirgan sevleyir:
585/12 Anañı sorarsañ bili bükülmiş
585/13 Gözüniñ nuru yire dökülmiş
585/14 Oğıl öldi deyi ‘aklı zay olmuş
585/15 Gözü yaşlı gördüm garip anañı
585/16 Aşık Garip sevleyir:
585/17 Hoca sin varmışssın binim ellere
585/18 Hoca nice gördiñ binim Sinamı

Sonuç

Türklerin tarihsel süreç içerisinde farklı dinî ve kültürel çevrelerle etkileşime girmesi, anlatı geleneklerinin hem içerik hem de biçim açısından çeşitlenmesine yol açmıştır. Özellikle farklı inanç sistemlerinin benimsenmesiyle birlikte, anlatıların çeşitli alfabelerle (Arap, Latin, Kiril ve İbrani gibi) kayda geçirilmesi, Türk kültür tarihinin çok katmanlı ve zengin yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum yalnızca teknik bir yazı değişimi değil, aynı zamanda anlatıların yeni kültürel bağlamlar içerisinde yeniden üretilmesi ve yorumlanması anlamına gelmektedir. Bu geniş anlatı geleneği içerisinde Âşık Garip Hikâyesi hem olay örgüsü hem de anlatım teknikleri bakımından dikkat çekici bir yere sahiptir. Âşık Garip Hikâyesi, oluşum sürecinin ardından Türk topluluklarının yaşadığı geniş coğrafyada yayılım göstermiş ve bu süreçte farklı varyantlar ortaya çıkmıştır. Bu varyantlaşma, yalnızca anlatının coğrafi olarak taşınması değil; aynı zamanda yerel kültürel unsurların, dil özelliklerinin ve inanç sistemlerinin anlatıya dokunması ile şekillenen dinamik bir dönüşüm sürecidir. Bu nedenle her varyant, hem ortak bir anlatı çekirdeğini koruyan hem de ait olduğu çevrenin özgün özelliklerini yansıtan bir kültürel belge niteliği taşımaktadır. Bu çalışma ile birlikte Âşık Garip Hikâyesinin Kırım Karay varyantının belirli sayfaları İbrani harfli el yazması Karay Türkçesi bir mecmuadan Latin harflerine aktarılarak Türkoloji sahasına sunulmuştur. Anlatının genelde Türk dünyasının daha özelde ise dilleri ve kültürleri yok olma tehlikesi altında olan Karay Türklerinin kültür birliğinin oluşması adına tamamının tarafımızdan aktarılıp incelenmesi süreci başlatılmıştır. Söz konusu çalışmalar, günümüzde nüfusları giderek azalan ve

dilleri ile kültürleri yok olma tehlikesi altında bulunan Karay Türklerinin kültürel mirasının korunması, belgelenmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Altınkaynak, Erdoğan (2006). *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*. Sota Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (2011). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. Haz. M. Sabri Koz. Tarih Vakfı Yayınları.
- Golden, Peter B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. Osman Karatay. Karam Yayınları.
- Kuzgun, Şaban (1993). *Dinler Tarihi Dersleri*. Erciyes Üniversitesi Matbaası.
- Radlov, V. V. (1896). *Obraztstı Naradnoy Literaturı Severniy Tyurskih Plemen (Nareçiya Krimskago Poluostrova)*. Çast VII. Tipografiya Imperatoeskoj Akademii Navk.
- Türkmen, Fikret (2018). *Âşık Garip Hikâyesi (İnceleme-Metin)*. Akçağ Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*